

TÓTH DALMA

p.toth.dalma8@gmail.com

szociológus, doktorjelölt (DE Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Szociálpolitika Program)

Egy szegregátum képekben 50 év távlatában

A segregated area in photographs over a period of 50 years

ABSTRACT

The aim of this study is to explore the role of the visual representation of a segregated area in the reconstruction of local memory. The research was based on the analysis of a series of photographs taken 50 years ago, documenting the everyday life of a gypsy/roma settlement in Szabolcs-Szatmár-Bereg county in the 1970s. As a complementary measure, a series of photographs taken in 2012 were used to compare the images of the past and the present. The circumstances under which the photographs were taken were described in detail by the photographers themselves, thus ensuring the contextual authenticity of the images. Examining the series of photographs allowed a comparison of past and present, revealing characteristic elements of local memory and individual life stories. The results suggest that the photographs of the Gypsy settlements of the 1970s not only document the past, but also play an active role in shaping the identity and community memory of the current locals.

KEYWORDS

segregated area, visual sociology, recollections, Ópályi

DOI 10.14232/belv.2025.4.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.4.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Tóth Dalma (2025): Egy szegregátum képekben 50 év távlatában. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 4. pp 5–28.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A valóságból kivágott részletek néhányunknak kincset, néhányunknak pedig visszaidézhető emlékek armadáját adhatják. Így történt ez egy vidéki községben élőkkal is, akik közel ötven év után olyan fényképeket láthattak szeretteikről, amelyeket azelőtt soha nem volt lehetőségük. A mélyszegénységben élők mindennapi körülményeinek bemutatása a hetvenes években még olyan vállalkozásnak számított, amely csupán bizonyos sajtóorgánumok keretein belül jelenhetett meg. A Kelet-Magyarország két nyíregyházi fotóriportere ekkor jutott el Ópályi községbe, ahol csoportképek és portrék sorozatán keresztül rögzítették a helyi cigány közösség életének részleteit. A felvételek kivételes őszinteséggel tárják fel a mindennapi élet körülményeit és a szereplők egymáshoz, valamint a környezetükhöz való viszonyát.

Mintegy öt évtizeddel később egy újabb fotóriporter figyelt fel a település szegregátumára, amelynek eredményeként egy második fotósorozat készült ugyanazon helyszínen. A két időskiben létrejött képi anyag így nem csak önálló dokumentumként értelmezhető, hanem egymásra reflektáló vizuális forrásként is, amelyek lehetőséget teremtenek a múlt és a jelen összevetésére. Jelen tanulmány e két fotósorozatra, valamint azok felhasználásával készült interjúkra támaszkodva arra vállalkozik, hogy olyan társadalmi lenyomatokat rekonstruáljon, amelyek a szegregátumokban élők mindennapi életének változásait és kontinuitásait teszik értelmezhetővé a hetvenes évektől napjainkig.

A hazai vizuális szociológiai kutatásokban a fényképek elemzése, valamint a cigányság képi reprezentációjának vizsgálata önálló hagyományokkal rendelkezik, ugyanakkor ritkán találkozunk olyan elemzésekkel, amelyek azonos helyszínen készültek, eltérő időpontból származó fotósorozatokat hosszabb időtávban, kifejezetten összehasonlító szempontból vizsgálnak. Különösen kevés olyan kutatás született, amely a vizuális források értelmezését interjúalapú narratívákkal kapcsolja össze, ezzel lehetővé téve a képek és az emlékezeti elbeszélések együttes olvasatát. A tanulmány e kutatási részhöz kapcsolódva nem általában a cigányság képi ábrázolására fókuszál, sokkal inkább egy konkrét szegregátum vizuális emlékezetének időbeli újraolvasását tűzi ki célul. A fotográfiai és az azokhoz kötődő narratívák elemzése révén a munka hozzájárul a lokális emlékezet működésének megértéséhez, valamint ahhoz, hogy miként vesznek részt a vizuális források az identitás és a közösségi önértelmezés formálásában eltérő történeti kontextusokban. Az egymásra rétegződő képi anyagok vizuális intertextusként értelmezhetők, amelyek nem csupán a múlt dokumentumai, hanem a jelenben újraaktíválódó jelentéshordozók is.

A tanulmány elsőként a vizuális szociológiai megközelítés elméleti és történeti háttereit vázolja fel, melynek értelmezéséhez a cigányság képi reprezentációjának hazai kontextusának tárgyalása is hozzájárul. Ezt követően a kutatás helyszínének és társadalmi környezetének bemutatására kerül sor. A módszertani fejezet az alkalmazott elemzési keretet, valamint a fotósorozatokat és interjúk feldolgozásának módját ismerteti. Az empiriát tartalmazó fejezet az 1970-es és a 2012-es fotósorozatokat tematikus elemzésére épül, amelyet a képek és az interjúk összevetése egészít ki. Végül a tanulmány a vizsgálat főbb következtetéseit foglalja össze.

ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A fényképek soha nem pusztán lenyomatai annak, ami egy adott pillanatban a kamera elé került. Jelentéseik a készítés körülményeiből, az őket körülvevő társadalmi viszonyokból, valamint a befogadás történetileg változó módjaiból épülnek fel. A vizuális szociológia és a vizuális etnográfia e jelentésrétegek feltárására kínál értelmezési kereteket, míg a cigányság képi megjelenítésének történeti hagyományai rávilágítanak arra, hogy az ábrázolás miként vált egyszerre dokumentáló és értelmező gyakorlattá. E nézőpontok együttes figyelembevétele teszi lehetővé, hogy a vizsgált fotográfiák ne elszigetelt képekként, hanem egy tágabb vizuális és társadalmi összefüggérendszerként legyenek olvashatók.

VIZUÁLIS SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS

Daguerre 1839-ben készített művétől számítva beszélhetünk fotográfiáról, amely egy kép fém-lapra történő rögzítésén alapult. A fényképészet társadalmat dokumentáló szerepét először Jakob Riis és Lewis Hine munkájában rögzítették (EMMISON – SMITH 2000). A fényképek szerepe ugyanakkor időről időre változott a tudományos kutatások során, noha az eszköz akkor sem volt elhanyagolható, amikor az egyes publikációk illusztrációjaként funkcionáltak, vagy oktatói anyagokban demonstrációs szerepet töltek be. A XIX-XX. századra a vizuális adatok társadalomtudományi célú felhasználásának lehetőségét biztosították ezen előkészületek. A *fotóetnográfia* Gregory Bateson és Margaret Mead munkájához fűződik az 1940-es évekből, amely a *Balinese Character: A Photographic Analyses* címet kapta. Jelentősége a vizuális etnográfiai munkák között jelentős.

A fényképek használata a társadalomtudományokban számos formában jelent meg, amelyek a vizuális tartalmakat adatrögzítő szerepet túlnőtték az idő során. Jon Wagner szerint az interjú-készítésben, a szisztematikus adatrögzítésben, a naiv fényképek tartalomelemzésében, a “bennszülött” fényképészetben és a dokumentum fotózásban állnak a társadalomtudományos kutatók vizuális anyagainak fő felhasználási formái (WAGNER 1979). Jelen kutatás szempontjából fontos kiemelni a “bennszülött” fényképészetet, amelynek jelentősége a szegregált élethelyzetben lévő csoportok megfigyelését és vizuális adatrögzítését foglalja magában. Ugyanakkor a módszertani határok megszábrására is sor került a keretek kidolgozásakor a tudományterületen, melyet HARPER (1988) foglalt össze. Jelen tanulmányban a *fenomenológiai* irányzatot hívom segítségül az elemzés során, mely Roland Barthes gondolatain alapszik (BARTHES 1981). Barthes a fénykép két aspektusát különböztette meg, amelyek a *studium* és a *punctum*. A *studium* érdeklődést kifejező volta a fényképész és az alanyok közötti interakció leírására szolgál abban a tekintetben, hogy racionalitása és semlegessége akkor teljesülhet a befogadó számára, ha az jelenség szinten értelmezhető tartalmakkal ruházza fel a vizuális adathalmazt. Más aspektusból a *studium*ból könnyen válhat *punctum*, amely már egy érzelmi töltetből álló hozzáállást tükröz. A tudományos megközelítésben így az elemzés tárgyául szolgáló fényképek a kutató számára mindig *studium*ként fognak szerepelni, míg a fényképekről beszélő, azokat leíró interjúalanyok *punctum*ként azonosítják azokat.

Egy fénykép értelmezése, a társadalmi és kulturális mezőben való elhelyezése célként szolgálhat egy vizuális szociológiai vizsgálatnak. Stuart Hall a fényképeket, mint kulturális tényezőket megőrző indikátorokat azonosította (HALL 1973). A vizuális szociológia számára azonban csak azok az adatok válnak érdekessé, amelyek lehetőséget teremtenek “a társadalmi világ

mélyebb, leíró vagy általánosító megismerésére” (SZTOMPKA 2009. 42). Az adatok konstruálása ugyanakkor egy sajátos interakciót hordoz magában, amely mind az adatfelvevő, mind az alany szempontjából aktív szerepkört feltételez. Így a társadalmi világ reprezentációjának alkotása a fotográfia által egy közösen alkotott múlt emlékműveként marad fenn (BÉRES 2021). Ezen tanulmány fotóanyagának sajátossága, hogy megjelenése sajtóorgánumban is közlésre került, így a társadalmi világ megismerhetősége szélesebb közönség elé tárult. *“A nyilvános társadalmi emlékezet kanonizációjában fontos szerepet tölt be a fényképezés.”* – írja Béres István (BÉRES 2007. 330).

Felmerülhet a kérdés: mikortól beszélhetünk társadalomtörténetileg jelentős fotográfiákról, amelyek anyagok szolgálhatnak kulturális indikátorok azonosításához? Erre a kérdésre Berek Sándor Fejős Zoltán szavait idézte: *„néprajzinak tekintünk minden olyan kültéri és műtermi felvételt, amely az adott időszakban társadalomtörténetileg a „nép” kategóriájába sorolható embereket – egyént vagy azok kisebb-nagyobb csoportjait – kulturálisan jellemző módon ábrázol.”* (BEREK 2019)

A következőkben egy magyarországi szegregátumban készült fotográfiák elemzésére kerül sor, mely során nagyban támaszkodom a fent említett kontextusban Berek Sándor és Bencsik Gábor munkáira.

CIGÁNYOK KÉPI MEGJELENÍTÉSE

„(...) minden fénykép lehet „néprajzi fotó”, függetlenül attól, hogy ki s milyen célból készítette, mert egy fénykép (vagy film) néprajzi jellege az elemzés módjától, az interpretációtól függ” (FEJŐS 2004. 8)

A cigányok képi megjelenítése hosszú múltra nyúlik vissza, amelyek a festményeket, képeslapokat, s később a fotográfiákat is jelentették. A *festmények* főként a cigány élet jellegzetességeit mutatták be, melyre Jankó János 1854-ben készült *Cigányélet* című munkája jó példa.

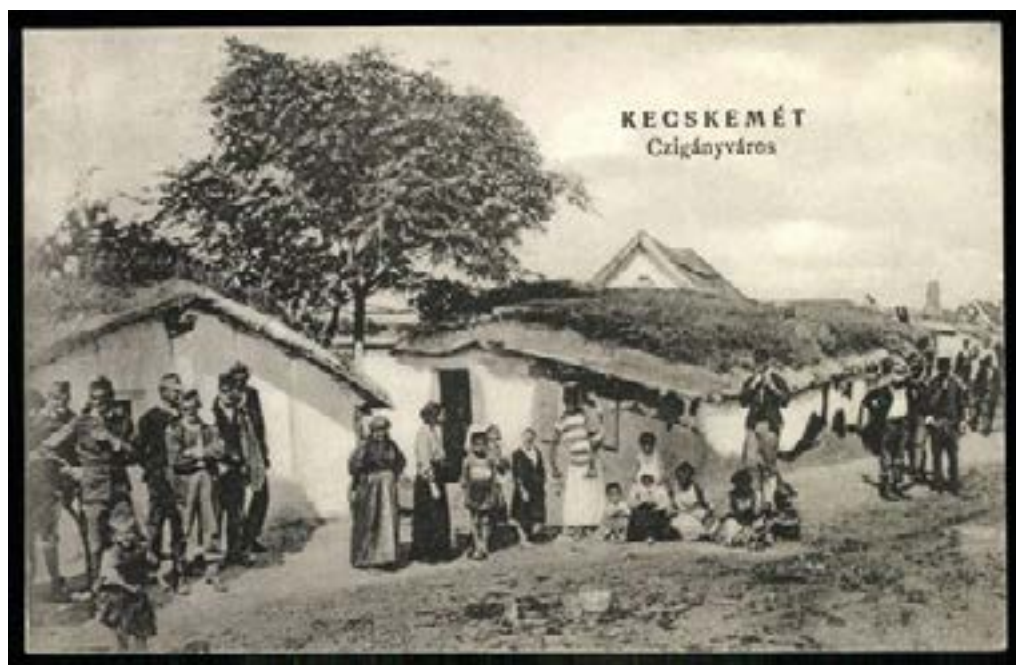
Bencsik Gábor *A magyarországi cigányság történeti ikonográfiája a 20. század előtt* című disszertációjában az újságokból azt a gyakran megmutató tendenciát mutatta ki, amely az elfordulást és a leszakadást reprezentálta a cigányok képi ábrázolásával kapcsolatban a XIX. század utolsó felében. Ezzel egyidőben a *képeslapok* egy másféle megközelítést is alkalmaztak. Az 1900-as évek elején forgalomba került képeslapokon a szabad környezetben való ábrázolás bevett szokás volt, míg más grafikai lapokon a valóság és a kép kapcsolata nem minden esetben szüntek meg. A beállított képeken ezzel szemben azok a szimbólumok jelentek meg, amelyek a többségi társadalom szemüvegén keresztül hűen reprezentálták a cigányságot, és a hozzájuk kapcsolódó jellegzetességeket, tárgyakat (üst, sátor, jellegzetes ruházat, pipa) (BENCSIK 2010).

Berek Sándor a Déri Múzeum fotográfiai gyűjteményeinek közel egy évszázadot felölelő anyagát dolgozta fel a cigányok ábrázolásának vizsgálata érdekében (BEREK 2019). A gyűjteményben lévő fotográfiák elsősorban a hajdúsági, bihari és szatmári cigányság mindennapjait örökítik meg az 1950-es és 60-as évekből. Ugyanakkor fontos forrásként kell megemlíteni a magyarországi néprajzi, illetve cigány fotográfiákkal, képzőművészeti ábrázolásokkal kapcsolatos megjelenítési módok rekonstruálására tett kísérletét Szuhay Péternek, Szöllőssy Ágnesnek és Kovács Évának is. Közülük Szuhay Péter nevéhez fűződik a cigányokról Magyarországon

1. ábra. Cigányélet.

Forrás: Jankó János, 1854. (olaj, vászon, 42x42 cm), Déri Múzeum.

2. ábra. Kecskemét, Czigányváros.

Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs - képeslapok. (Levélzároszám: 0125934)

készített fényképek rendszerezése, tipologizálása, mely típusokat az általános kulturális *szokásrendszerbe való beilleszthető cigány jellemzők* kritériuma és a *titokzatozással jellemezhető, általános szokásrendszerbe foglalható cigány képe* alkotta (SZUHAY 1999). Berek Sándor szerint a fotográfusokat a második típus sokkal inkább érdekelte, melynek okát az emberek egzotikus jellegének megörökítésének vágyában látta (BEREK 2019). Az archaikus kultúrát idéző kunyhójuk környezetében való fényképezés a Bateson és Mead-féle vonal követését mutatta. Az így ábrázolt *“historizált vademberek”* a *szocio-*, a *propaganda-* és az *antropológiai* fotók alanyaivá váltak (SZUHAY 1999). Ebben a kutatásban az utóbb említett antropológiai fotótípus emelendő ki, hiszen ezen keretrendszerben a fényképeknek nem csak a szegénység kultúrájának megjelentése a fő célja, hanem az emberek olyan módon való ábrázolása is, ahogyan ők akarták saját magukat bemutatni. A módszertani fejezetben a fényképek felvételének körülményeinek ismertetésekor erre külön ki fogok térni.

A cigányokat ábrázoló fényképek ikonográfiai elemzésére számos társadalomtudós kísérletet tett (Béres András, Iváncsics Nándor, Fekete Gáborné, Varga Gyula). Ebben a munkában két olyan gyűjtemény kerül bemutatásra, amelyek egy tradícióvesztett közösség életét jelenítik meg, s főként a szegénység kultúráját mutatják be. Éppen ezért a tanulmány célja nem a cigányságra vonatkozó jellegzetességek meghatározása. A *képi intertextualitás* a fotográfus szemszögéből mégis fontos, hiszen minden újabb fényképpel másképp nézünk a már múltnak számító attól régebbi fényképekre (FEJŐS 2004), amely változás az 50 évvel később készült fotók olvasatában jól megfigyelhető.

A KUTATÁSI KONTEXTUS

A vizsgálat egy konkrét vidéki településhez és annak szegregált társadalmi teréhez kötődik, amely nem pusztán helyszíneként, hanem a mindennapi életet strukturáló közegként jelenik meg a kutatásban. Ópályi község szegregátuma olyan társadalmi és térbeli keretet alkot, amelyben a fényképeken rögzített élethelyzetek, valamint az azokhoz kapcsolódó narratívák értelmezhetők. A kutatási kontextus bemutatása ezért elengedhetetlen ahhoz, hogy a vizuális források ne elszigetelt képekként, hanem egy adott társadalmi valóság lenyomataiként legyenek olvashatók.

Az alábbiakban a település demográfiai és társadalmi jellemzőinek rövid áttekintése következik, különösen a szegregátum kialakulására és jelenlegi strukturális sajátosságaira való tekintettel. Ez a kontextus teremt meg azt az értelmezési keretet, amelyben az 1970-es és a 2012-es fotósorozatok összevetése megalapozottan elvégezhető.

A TELEPÜLÉSRŐL

A vizsgálat helyszíne Ópályi község, amely a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Mátészalkai járásban található. A Belügyminisztérium Nyilvántartások Vezetéséért Felelős Helyettes Államtitkárság 2024-es lakossági statisztikái szerint a település 3181 főt számlál. A település népessége időről időre más társadalmi képet mutatott, hiszen a XX. század elején jelentős zsidó közösség volt fellelhető a községben, míg napjainkra a cigány kisebbséghez tartozók aránya látszik emelkedni egyre inkább, amelyet a 2024-es települési roma nemzetiségi önkormányzati választás adatai is jól reprezentáltak. A választásra jogosultak száma 2024. március 13-án 277 fő volt (megválasztható képviselők száma: 5). A 2011-es népszámlálás alapján a

roma/cigány népesség 586 főt tett ki a községben (KSH 2011a). A település összetétele a 2011-es népszámlálási adatok szerint meglehetősen diverz, amelyet a 18 év alatti lakosok aránya is jól mutat (27%).

A népesség gazdasági aktivitás szerint a munkanélküli, inaktív kereső és eltartott személyek a lakónépesség 73,7%-át tették ki 2011-ben. Ezen mutatókon túl az is informatív lehet, hogy a komfort nélküli lakóegységek száma ugyanebben az évben 25 volt, amely szám kiugró a megyei 155-höz, illetve a megyében található községek összesen számlálható 70-hez képest. (KSH, 2011b)

Szegregátum és társadalmi-demográfiai adatok

A településen belül elkülönülő szegregátum olyan térbeli és társadalmi egységet alkot, amely sajátos lakhatási és életkörülményeket foglal magában. Elhelyezkedése és infrastrukturális adottságai szoros összefüggéseivel. E keretben a szegregátum nem elszigetelt jelenségként, hanem a település egészéhez kapcsolódó társadalmi térként értelmezhető.

A szegregátum a településen belül térben elkülönülő egységet alkot, amelynek elhelyezkedése jól körülhatárolható Ópályi belterületén. A lakókörnyezet fizikai jellemzői, amelyekhez az utcák szerkezete, a beépítés sűrűsége és a lakóépületek típusa tartozik, eltérnek a település más részein megfigyelhető mintázatokról. Ez a térbeli elkülönülés meghatározza a mindennapi élet mozgásterét, valamint a lakók környezethez való viszonyát, amely a vizsgált fotográfiákon is következetesen megjelenik. A lakhatási formákat elsősorban alacsony komfortfokozatú, részben hagyományos építési technológiával készült lakóegységek jellemzik. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a településen 25 komfort nélküli lakóegységet tartottak nyilván, ami arányait tekintve kiemelkedő értéket mutat a megyei és az országos adatokhoz képest. Az épített környezet állapota és felszereltsége a lakók mindennapi tevékenységeinek jelentős részét a lakóépületek közvetlen környezetébe helyezi, így az udvarok, utcák és közösségi terek kiemelt szerepet kapnak a térhasználatban.

A szegregátumban élő népesség demográfiai összetétele és gazdasági aktivitása több ponton eltér a település egészére jellemző mutatóktól. A 2011-es népszámlálási adatok alapján a lakosság korösszetétele fiatalosabb képet mutat, amelyet a 18 év alattiak viszonylag magas aránya is jelez. Ez a demográfiai sajátosság a háztartások szerkezetében és a mindennapi élet ritmusában egyaránt megjelenik. Gazdasági aktivitás szerint a munkanélküli, inaktív kereső és eltartott személyek aránya a lakónépesség jelentős részét tette ki. 2011-ben együttesen a népesség 73,7%-át. Ez az adat a szegregátumban élők munkaerőpiaci helyzetének korlátozott lehetőségeire utal, és egyben meghatározza a háztartások anyagi mozgásterét is. A jövedelemszerzési lehetőségek szűkössége, valamint az eltartotti arány magas szintje olyan társadalmi környezetet rajzol ki, amelyben a mindennapi megélhetés feltételei strukturálisan adóttak. E demográfiai és gazdasági jellemzők együttesen olyan társadalmi keretet alkotnak, amelyben a lakók élethelyzetei és térhasználati gyakorlatai értelmezhetők, és amely a vizsgált fotográfiákon megjelenő életképek mögötti háttérként szolgál.

A településen belül térbeli elkülönülés, valamint a lakhatási és társadalmi-demográfiai jellemzők nem csupán egy adott időszakra vonatkozó állapotként értelmezhetők, hanem hosszabb távon is viszonylagos állandóságot mutatnak. Bár az egyes élethelyzetek és személyes történetek időben változnak, a szegregátum strukturális keretei (lakókörnyezet, társadalmi

pozíciók és a megélhetési lehetőségek), több évtizeden át hasonló feltételek között alakultak. Ez az időbeli folytonosság teremti meg annak lehetőségét, hogy az 1970-es és a 2012-ben készült fotósorozatok egymásra vetítve, összehasonlító szempontból legyenek értelmezhetők. E társadalmi és térbeli keretek ismeretében válik értelmezhetővé az a módszertani megközelítés, amely a fotósorozatok és az azokhoz kapcsolódó narratívák elemzését megalapozza.

MÓDSZERTAN

A kutatás módszertani megközelítése abból az alapfelvetésből indul ki, hogy a fotográfiák nem csupán dokumentáló eszközök, hanem önálló elemzési egységek, amelyek értelmezése több nézőpont együttes figyelembevételét igényli. A vizsgálat során alkalmazott eljárások a vizuális források és az azokhoz kapcsolódó narratívák összevetésére épülnek, lehetővé téve a képek jelentésrétegeinek kontextusérzékeny feltárását. Ennek megfelelően a módszertani fejezet az elemzési keretek bemutatását, az interjúk és fotók feldolgozásának módját, valamint a terepmunka és adatgyűjtés főbb jellemzőit ismerteti.

Hermeneutikai és fenomenológiai szempontok

A kutatás elemzési kerete abból a megközelítésből indul ki, hogy a fényképek nem pusztán illusztratív szerepet töltenek be, hanem önálló jelentéshordozóként, elemzési egységként értelmezhetők. A fotográfiák értelmezése azonban nem tekinthető egyértelmű vagy lezárt folyamatnak, mivel a képekhez kapcsolódó jelentések a készítés körülményeiből, a társadalmi kontextusból és a befogadás módjából egyaránt épülnek fel. Ebből a következően a vizsgálat nem egyetlen értelmezési logikát alkalmaz, hanem egymást kiegészítő módszertani szempontokra támaszkodik.

A fényképekre irányuló interjúk módszertanát Buchner-Fuhs nyomán a kvalitatív kutatások azon irányzatához kapcsolhatjuk, amely a vizuális anyagokat nem kiegészítő adatként, hanem az értelmezés kiindulópontjaként kezeli (BUCHNER-FUHS 1997). Ugyanakkor Stuart Hall nyomán hangsúlyozandó, hogy a vizuális látvány eredeti jelentésének teljes rekonstrukciója nem lehetséges, mivel a képek értelmezése mindig közvetített és kontextusfüggő folyamat. Ez a felismerés a klasszikus hermeneutikai megközelítés korlátaira is rámutat, amennyiben a jelentés nem tekinthető véglegesen feltárhatónak.

Az említett módszertani korlátok figyelembevételével az elemzés fenomenológiai szemléletet alkalmaz, amely nem a képek mögötti objektív tartalom meghatározására törekszik, hanem a fényképekhez kapcsolódó tapasztalatok és jelentéstulajdonítások feltárására helyezi a hangsúlyt. Ennek megfelelően az elemzés során megkülönböztetésre kerül a fényképeket készítő és a fényképeken szereplők nézőpontja, amely metaforikusan a "lencse két végéeként" írható le. A fotóriporterek visszaemlékezései a képek létrejöttének körülményeit és szándékait teszik hozzáférhetővé, míg a szegregátumban élőkkel készült interjúk a képekhez kapcsolódó személyes és közösségi jelentéseket jelenítik meg.

Ez az elemzési keret lehetővé teszi, hogy a fotográfiák ne kizárólag dokumentumként vagy esztétikai objektumként jelenjenek meg, hanem olyan vizuális forrásként, amelyek értelmezése több, egymással párbeszédben álló perspektíva figyelembevételével történik. A hermeneutikai és fenomenológiai szempontok együttes alkalmazása így nem a jelentések lezárását, hanem azok rétegzettségének és kontextualitásának feltárását szolgálja.

Az interjúk és fotográfiák elemzésének módja

Az elemzés középpontjában a fotográfiák és az azokhoz kapcsolódó narratívák összevetése áll, amely lehetővé teszi a vizuális és a verbális jelentésrtegek együttes vizsgálatát. A fényképek nem illusztratív funkcióban jelennek meg, hanem az elemzés kiindulópontját és tárgyát képezik, amelyekhez az interjúk értelmezési keretet biztosítanak. A vizsgálat során a képi és narratív anyagok nem hierarchikus viszonyban állnak egymással, hanem egymást kiegészítő forrásként kerülnek feldolgozásra. Az interjúk két, egymástól elkülönülő, ugyanakkor összevethető perspektívát képviselnek. Egyrészt a fotósorozatok készítőivel folytatott beszélgetések szolgálnak információval a felvételek létrejöttének körülményeiről, a fotográfiai döntések háttéréről és az adott időszak sajtógyakorlati kontextusáról. Másrészt a szegregátumban élőkkel készült interjúk a fényképekhez kapcsolódó személyes és közösségi jelentéstulajdonításokat teszik hozzáférhetővé. E két narratív szint együttes vizsgálata lehetővé teszi a képek eltérő olvasatainak összehasonlítását.

A fotográfiák feldolgozása tematikus tagolás mentén történik, amely a csoportképek, a duók és a portrék elkülönítésére épül. Ez a felosztás nem tipologizáló céllal történik, hanem az eltérő képtípusok által megjelenített társas viszonyok, térhasználati mintázatok és reprezentációs formák összevetését szolgálja. A két időszakban készült fotósorozatok esetében az elemzés az azonos vagy hasonló témájú képek egymás mellé állítására épül, lehetőséget teremtve a folytonosságok és eltérések azonosítására. Az interjúk elemzése során a hangsúly nem a narratívák teljességén, hanem azokon a jelentéselemeken van, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a vizsgált fotográfiákhoz. Az eljárás célja annak feltárása, hogy a képek milyen módon aktiválják az emlékezetet, valamint hogyan válnak a múlt és a jelen közötti értelmezés rögzítésére törekszik, hanem a képekhez kapcsolódó jelentések sokféleségének bemutatására.

Terepmunka és adatgyűjtés

A kutatás empirikus anyagát két, eltérő időpontban készült fotósorozat, valamint az ezekhez kapcsolódó interjúk alkotják. Az első fotósorozat 1970-ben készült Ópályi község szegregátumában, a Kelet-Magyarország lap két fotóriportere közreműködésével. A felvételek létrejöttének körülményeiről az egyik alkotó, Császár Csaba visszaemlékezései szolgáltattak információt. A fotósok a helyi életkörülmények dokumentálását tűzték ki célul. A képeken szereplők bevonása informális eszközökkel történt, amely a korabeli sajtógyakorlatnak megfelelően alakította a terepen kialakult interakciókat.

A második fotósorozat 2012-ben készült ugyanazon a településen Somorjai László fotóriporter munkájaként. A terepre jutást ebben az esetben személyes közvetítők és helyi kapcsolatok segítették elő, amelyek lehetővé tették a közösségbe való belépést és a fényképezési helyzetek kialakulását. A két fotósorozat eltérő intézményi és társadalmi kontextusban jött létre, ugyanakkor közös jellemzőjük, hogy mindkettő külső megfigyelők jelenlétében rögzítette a szegregátumban élők mindennapi életének részleteit. Az interjúk a terepmunka kiegészítő elemeiként funkcionáltak. A fotóriporterekkel készített beszélgetések a képek keletkezési körülményeire, míg a szegregátumban élőkkel folytatott interjúk a fotográfiákhoz kapcsolódó személyes és közösségi emlékezetre fókuszáltak. Az adatgyűjtés során alkalmazott eljárások nem standardizált protokoll mentén zajlottak, hanem rugalmas, a terephez igazodó módon valósultak meg, amely lehetővé tette a vizuális és narratív források egymásra vonatkoztatását.

EREDMÉNYEK

Csoportképek

A csoportképek távolabbi perspektívából világítanak rá a képen szereplők mindennapjaiba. Ruházatuk, környezetük és egymáshoz való viszonyuk proxemikája jelenik meg az alább bemutatott képeken. A harmadik ábrán több, mint tíz ember látható, akik közül többen takarásban vannak. A sorozat első képe ikonikus jeggyel van ellátva, amely egy árnyék formájában mutatja meg a cigarettát tartó kezet a jobb felső sarokban. Mint ahogyan azt a empiria bevezetőjében ismertetem, a fényképeket felvevők cigarettával rukkoltak elő a fényképek alanyainak motiválása érdekében. A cigarettával emellett szimbolikus jelentéssel is bír. A mélyszegénységben élők életében

3. ábra. Csoportkép cigarettával.
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

a dohánytermékek meglehetősen drágának számítanak. A nehéz élethelyzetben élőket gyakran éri kritika "helytelen magatartásukkal" kapcsolatban, miszerint logikátlan viselkedés a dohányzás és az alkoholizálás – napjainkban az energiaital fogyasztása –, ha jellemzően a háztartás pénzhez jut. Amartya Sen "érdemtelen szegények" kifejezése jól reprezentálja a többségi társadalom által bélyegként használt címkét (SEN 2003). A presztízs értéken túl a tiszavirág életű jómód imitálása adaptív megküzdési stratégiának számít rövid távon, hiszen az érzelmi tartalékok ilyen módú feltöltése némi reménnyel kecsegtethet hónapról hónapra. Tehát a cigaretta mint motiváló eszköz használata a fotográfusok részéről egyáltalán nem bizonyult maladaptív stratégiának.

A férfiak számára a pipa státuszszimbólumot is jelent, amelyet a negyedik ábrán láthatunk egy fiatal férfinél. A képről kíváncsi tekintetek néznek vissza ránk – azaz a fótásra. A közelebbi és távolabbi alakok megjelenése a kompozícióban jól mutatja mind a tolakodó érdeklődés hangulatát (a két gyerek alakja elől), mind azt a fajta bizalmatlan távolságtartást is, amelyet az idegenek felé közvetítenek valahányszor ismeretlen személy látogat el a közösségbe (a felnőttek

4. ábra. Csoportkép pipával
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

a háttérben). A síró gyermek arc az egyetlen olyan eleme ennek a fotográfiának, amely nem feltétlenül reflektál az adott helyzet sajátosságára, csupán egy őszinte érzelm kifejezés keretében nyilvánul meg a mindennapok gyakorlata.

A 2012-es fotósorozatban egy portré szolgál értékes információval az idő múlásáról. A *Csoportkép pipával* című képen a központi alakot egy nő adta annak idején, akinek a portréja 2012-ben is elkészült. A helyszín változatlansága nem véletlen. A fotó alanyáról későbbi terepkutatók alkalmával kiderült, hogy soha nem is hagyta el lakhelyét költözés céljából.

5. ábra. Portré egy anyáról

Forrás: Somorján László, Ópályi, 2012. (Ópályi Romák Fotó copyright).

Egy másik csoportképen a fent említett dinamika nem észlelhető. Sokkal inkább egy beállított kompozícióról van szó, amely jól idézi Lakatos Menyhért *Akik élni akartak* című regényében megfestett hangulatot (LAKATOS 1982). A képen fiatalok és idősek egyaránt szerepelnek, akik megjelenése szimbolikus értékkel is bír. A bal oldalon egy nő gyermeket tart az ölében, akik előtt egy üres fazék található. Ez a látvány a jelenkori befogadó számára reprezentálhatja az éhezést és a rossz életkörülményeket. Mellettük a kutya ugyancsak jellegzetes információ értékkel bír, hiszen a mélyszegénységben élők környezetében a kutyák fontos szerepe töltenek be a lakókörnyezet higiéniájának szempontjából. Ugyanakkor a kép bensőséges és szokatlan voltát az adja, hogy a kutya

6. ábra. A ház előtt
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

háziállatnak tűnik a képen, míg napjainkban a közösségben inkább beszélhetünk kőborkutyákról.

A nyolcadik ábra szintén egy beállított képnek hat, amelyen négy gyermek alakja látható. Kvázi magassági sorban állnak, a negyedik gyermek pedig profilból lett rögzítve. A beállítás mesterséges volta talán nem enged betekintést a természetes interperszonális viszonyokba, azonban annál inkább megmutatkozik a ruházat, a hajviselet, a ház és az utca korlátozott környezete. A fiú gyermekek esetében a hiányos ruházat jellemző, míg a lánygyermek az időjárásához képest túlságosan sokat takaró öltözetben látható. A fiúk hasa igen kerek, amely első látásra a jóltápláltság hatását kelti. Mint ahogyan azt számos tanulmányból tudjuk, a szóban forgó etnikai csoport életében a gyermekek az egyik legfontosabb értékeknek számítanak, így jólétük létfontosságú nem csak a család, hanem a közösség számára is.

7. ábra. A földön ülve
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

A 2012-ben készült fotósorozat ugyancsak ábrázol hiányos öltözetű gyerekeket. A rejtőzködés a *Bujkáló gyerekek* című fotón jobban észrevehető, mint az előző korabeli képen. Míg a később készült fotón a beállítás/mesterségesség közel sem látszik meglehetősen drasztikusnak, addig a nyolcadik ábrán csupán csak a legkisebb gyermek részleges takarása árulkodó jeleként szolgál.

A ház és a lakói, illetve *A lakhatási viszonyok változatlansága* című képek a fizikai környezetet mutatják be. A tizedik ábrán a vályogból készült kunyhó előtt a nők éppen főznek, a gyermekek pedig a ház körül tevékenykednek. A lakóépület ajtajában egy cigarettázó lány alakja, illetve a fiú jellegzetes büszke kiállása árulkodnak arról, a korabeli fotóriporterek jelenlétéről.

8. ábra. Kerek hasak, hunyorú szemek
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

9. ábra. Bujkáló gyerekek

Forrás: Somorján László, Ópályi, 2012. (Ópályi Romák Fotó copyright).

10. ábra. A ház és a lakói

Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

11. ábra. A lakhatási viszonyok változatlansága

Forrás: Somorján László, Ópályi, 2012. (Ópályi Romák Fotó copyright).

Duók

Ebben a tanulmányban három “duó” feldolgozására vállalkozom, melyek az 1970-es években készültek. A három kép közül kettő központi témája az anyai szeretet (és az anya-gyermek kötődés), s végül a harmadik fotográfia kissé kilóg a sorból. Az *Idős házaspár* című képen vélhetően nem a szegregátumban lakó emberek láthatók. A kép beállítását is árulkodik egy más társadalmi csoportba való tartozásról: az újság olvasása, a kerítés előtti padon való ücsörgés, valamint mindkét személy öltözéke (kalap, szemüveg). Az idős házaspárhoz képest a két anya fiatal, és csecsemőikkel jelennek meg. A gyerek, mint az egyik legfontosabb érték ebben az esetben is adott az ábrázolt családokról készült képeken.

12. ábra. Anya és gyermeke
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

13. ábra. Délutáni pihenés
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

14. ábra. Idős házaspár
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

Portrék

A *Nő cigarettával* című képen ugyanaz a női alak látható, mint a *Délutáni pihenés*-en. Az önfeledtség és a jókedv ikonikusnak hat a szegregátumbeli élettel kapcsolatban – legalábbis amit külső szemlélőként észlelni szokás. Az idős házaspár komolyságával ellentétes hangulatot szimbolizál a szóban forgó portré.

15. ábra. Nő cigarettával
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

Végül, de nem utolsó sorban az *Öregember pipával* című képen egy, a szegregátumban élő idős férfit láthatunk. Jellemzően pipával a kezében, és kalapban ül, amely kép megfelel a cigányokról alkotott általános szimbólumrendszernek. Míg a felsőbb osztálybeli idős férfi öltö-zéke elegánsabb volt, addig az utolsó képen egy jóval szegényesebb külső tárul elénk. A helyiek emlékezete szerint a férfi vályogvetőként dolgozott.

16. ábra. Öregember pipával
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

A fotográfia és narratívák összevetése

Az eddigi fejezetek a fotósorozatok vizuális elemzésére épültek a térhasználat, az interperszonális viszonyok és az időbeliség hangsúlyaiival. Az alábbiakban a fotográfia értelmezése kiegészül azokkal a narratívákkal, amelyek a képek készítőihez és a képeken szereplőkhöz kapcsolódnak. A vizuális és narratív források egymás mellé állítása lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a fényképek milyen eltérő vagy éppen egymást erősítő jelentéseket hordoznak a külső megfigyelő és a helyi közösség perspektívájából.

A fotográfusok nézőpontja

Az 1970-ben Ópályiban készült fotósorozat létrejöttét alapvetően a korabeli megyei sajtó működési logikája és tematikus érdeklődése határozta meg. Császár Csaba visszaemlékezései szerint a Kelet-Magyarország fotóriportereként a megye különböző településeit járták, elsősorban a mindennapi élet körülményeinek dokumentálása céljából. A szegregátumba való eljutás nem

előre kijelölt kutatási terv mentén történt, hanem a sajtógyakorlatra jellemző módon helyszíni jelenléttel, informális kapcsolódásokon és gyors döntéseken keresztül. A felvételek készítésekor a hangsúly a vizuálisan megragadható élethelyzeteken volt. A fotós szándéka nem egyéni sorsok vagy élettörténetek rekonstruálására irányult, hanem olyan képek rögzítésére, amelyek a helyi életkörülményeket és társas viszonyokat sajtónyilvános formában bemutathatóvá tették. A terepen kialakuló interakciók (például az alanyok bevonásának informális módjai) a fotózási helyzet részét képezték, és hozzájárultak ahhoz, hogy a képeken szereplők tudatában legyenek a róluk készülő felvételeknek. A fotográfiák így egyszerre dokumentálnak és reflektálnak a külső megfigyelő jelenlétére.

Császár Csaba utólagos reflexióban hangsúlyosan jelenik meg az időbeliség tapasztalata. Viszszatekintve a hetvenes években készült képekre, a fotós már nem pusztán sajtóanyagként, hanem történeti lenyomatként tekint azokra. A felvételek számára ma olyan részleteket is láthatóvá tesznek, mint a térhasználati mintázatokat, gesztusokat és tekinteteket. Ezek a részletek a készítés idején nem feltétlenül tudatosultak elemzési szempontokként. Az utólagos értelmezés azonban nem írja felül a képek eredeti kontextusát, hanem új jelentésrtegekkel egészíti ki azt. A fotográfus nézőpontjából tehát a képek kettős státusszal rendelkeznek. Egyrészt egy adott korszak sajtógyakorlatának termékei, másrészt olyan vizuális dokumentumok, amelyek jelentése az idő múlásával átalakul. Ez a kettősség alapvető szerepet játszik abban, hogy a fotósorozat a jelen kutatásban nem csupán illusztratív forrásként, hanem az emlékezet és az értelmezés dinamikáját megmutató vizuális anyagként jelenik meg.

A hetvenes években készült sajtófotókhoz képest a 2012-es fotósorozat létrejöttét eltérő intézményi és motivációs kontextus határozta meg. Somorjai László nem szerkesztőségi megbízás keretében érkezett Ópályiba, hanem egy személyes ajánlason keresztül, riportkészítési szándékkal. A terepre jutást ebben az esetben a közvetítők és segítő kapcsolatok tették lehetővé, amelyek közösséggel való kapcsolatfelvételt és a fényképezési helyzetek kialakulását is befolyásolták. A fotózás így nem egy gyors, eseményorientált jelenlét eredménye volt, hanem egy fokozatosan felépülő terepmunka részeként valósult meg. A felvételek készítésekor Somorjai László tudatosan reflektált arra a vizuális hagyományra, amely a szegregált közösségek ábrázolását Magyarországon hosszú időn keresztül jellemezte. A fotográfiák nem kizárólag a hiányokra vagy a látványos elemekre koncentráltak, hanem olyan hétköznapi élethelyzeteket rögzítettek, amelyek a lakók saját térhasználatát és kapcsolati gyakorlatait teszik láthatóvá. A fotós jelenléte ebben az értelemben nem csak megfigyelői, hanem részben közvetített és tudatosan visszafogott pozícióként értelmezhető.

Utólagos reflexióban Somorjai László számára a 2012-ben készült képek óhatatlanul párbeszédbe lépnek a korábbi, hetvenes évekbeli fotográfiákkal. Bár a két fotósorozat eltérő körülmények között és eltérő szándékkal jött létre, a helyszín azonossága és a lakókörnyezet strukturális jegyei olyan kontinuitásokat emelnek ki, amelyek a képek összevetését indokoltá teszik. A későbbi fotós pozícióját így nemcsak a jelen dokumentálása, hanem a múlt képi lenyomataival való hallgatóságos viszony is alakítja.

A két fotográfusi nézőpont együttes vizsgálata rámutat arra, hogy a vizsgált képek nem pusztán különálló dokumentumok, hanem eltérő történeti és társadalmi kontextusokban létrejött vizuális értelmezések. Császár Csaba sajtófotósként rögzített felvételei és Somorjai László későbbi független munkája együtt rajzolják ki azt a képi ívet, amelyben a szegregátum nem csupán ábrázolt térként, hanem időben rétegzett vizuális tapasztalatként jelenik meg.

A helyiek nézőpontja

A fotográfia jelentése a helyi közösség tagjai számára nem elsősorban esztétikai vagy dokumentarista kérdésként jelenik meg, hanem személyes és kollektív emlékezeti tapasztalatokhoz kapcsolódik. A képeken megjelenő terek, arcok és élethelyzetek olyan történeteket hívnak elő, amelyek túlmutatnak a felvétel pillanatán, és a mindennapi élethez kötődő értelmezésekben élnek tovább. A következőkben ezeknek a helyi narratíváknak a bemutatására kerül sor, amelyek a fotográfia a közösségi emlékezet működésén keresztül teszik értelmezhetővé. Az első megközelítés szerint a fotográfia a helyi közösség számára nem lezárt történeti dokumentumok, hanem személyes és kollektív emlékezeti pontok, amelyek a jelenben is értelmezési jelentőséggel bírnak.

A narratívák második visszatérő elemét a térhasználat mindennapi gyakorlatai alkotják. A fotókon megjelenő udvarok, utcák és házak előtti terek a helyiek elbeszéléseiben nem pusztán háttérként, hanem a társas élet elsődleges színtereiként jelennek meg. Az interjúkban hangsúlyosan megfogalmazódik, hogy a közösségi kapcsolatok és a mindennapi tevékenységek jelentős része a lakóépületeken kívül zajlott, ami összhangban áll a fotográfiaikon megfigyelhető térbeli mintázatokkal.

Az időbeliség érzékelése a harmadik pillére a helyi narratíváknak, amelyekben gyakran fogalmazódott meg az a tapasztalat, hogy a képek közötti időbeli távolság ellenére bizonyos térbeli és életmódbeli elemek változatlanul felismerhetők maradtak. Az interjúalanyok nem elsősorban kronológiai különbségekről beszélnek, hanem a hely folytonosságáról, amelyben az egyéni sorsok cserélődnek, miközben a strukturális keretek állandónak tűnnek.

Az említett értelmezések lehetővé teszik, hogy a fotográfia ne kizárólag időben elkülönülő dokumentumokként, hanem egymással párbeszédben álló vizuális lenyomatokként legyenek olvashatók. A helyi elbeszélések így nem csupán kiegészítik a képelemzést, hanem olyan jelentésrétegeket tárnak fel, amelyek a vizuális és az emlékezeti tapasztalatokat összekapcsolódásán keresztül válnak értelmezhetővé.

KÖVETKEZTETÉSEK

“Ceci n'est pas une pipe”
(RENÉ MAGRITTE)

Sokszor szokás azt a klisé használni, hogy *“a képek magukért beszélnek”*. A jelen tanulmány elemzései azonban arra mutatnak rá, hogy a fotográfia jelentése nem önmagukban, hanem a hozzájuk kapcsolódó társadalmi tapasztalatok és narratívák révén válik értelmezhetővé. A kérdés így nem pusztán az, hogy mit látunk a képen, hanem hogy társadalmi lényként mit értünk és érzünk mögötte. René Magritte életműve ebben az összefüggésben érvényes párhuzamként szolgálhat, hiszen *“a képek árulása”* minden befogadót fenyegethet. A fotográfia ebben az értelemben nem lezárt jelentéseket közvetítenek, hanem értelmezési lehetőségeket kínálnak, amelyek a befogadás során aktiválódnak.

Bateson és Mead munkájukban azt hangsúlyozták, hogy a vizuális etnológiai munkákban nem csak a szöveg, hanem a képek következetes elhelyezésére van szükség (BATESON – MEAD 1940). Az idősíkok elkülönülése és a fotósorozatok bemutatása a jelen vizsgálatban is

lehetővé tette, hogy a képek ne elszigetelt dokumentumokként jelenjenek meg. A Wagner-féle kifejezéssel élve a “*bennszülött*” fényképészet, mint a fotográfus attitűdjét tükröző jelenség észlelhető volt, hiszen a szegregált körülmények között élőkhöz a fotóriporterek kívülállóként jutottak el (WAGNER 1979). A kívülállóság egyik legegységertelműbb jele a képek készítésének helyszíne (BÉRES 2019). Mint ahogyan láthattuk, egyik fotográfia sem ábrázol belső tereket. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy-egy intim élethelyzet megörökítése nem került sor. Gondoljunk például a *Délutáni pihenés* című képre! Ezen jelenség információ értéke abban rejlik, hogy a mindennapi élet terei nem csak a házon belül válnak meghatározóvá, hanem annak környezetében is. A fotósorozatok számos szimbólumot rejthetnek a többségi társadalom részéről (BENCSIK 2010), azonban a tanulmány célja, hogy közös szimbólumalkotásra invitálja az olvasót. Immáron nem csak a fotográfusok és a képeken szereplők közösen alkotott emlékművei a bemutatott fotográfiák, hanem a több kontextusban érthető befogadókéi is (BÉRES 2021). A társadalmi világ leíró általánosító megismerése egy többirányú kommunikációs folyamatban rejlik, amelyek közül a fényképek mint információhordozók kulturális indikátorok megőrzői lehetnek (HALL 1973). Indikátorokat az ergonómiában, a viseletekben, a proxemikában és még sok más faktorban lehet keresni, amelyek közül ebben a tanulmányban főként a lakókörnyezet térhasználatára és az interperszonális kapcsolatokra tértem ki. Szuhay “historizált vademberek” kifejezésének újraírása a fotográfiákról való gondolkodás újabbnál újabb szempontok beemelésével sikerülhet, amelynek fő célja a szemlélet formálása. Ez pedig egy aktív résztvevői szerepkört feltételez az olvasótól – együtt gondolkodást, vitát és párbeszédet (SZUHAY 1999). A képi intertextualitás megújuló olvasatai így élhetnek tovább immáron nem csak a múltban és a jelenben, hanem a jövőben is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BELÜGYMINISZTERIUM NYILVÁNTARTÁSOK VEZETÉSÉÉRT FELELŐS HELYETTES ÁLLAMTITKÁRSÁG (2024): Magyarország állandó lakossága. https://www.nyilvantarto.hu/letoltes/statistikak/kozerdeku_lakosság_2024.xlsx (Letöltés dátuma: 2024.07.04.)

BENCSIK GÁBOR (2010): A cigányok képe: A magyarországi cigányság történeti ikonográfiája a 20. század előtt. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. (doktori disszertáció)

BEREK SÁNDOR (2019): *Néprajzi cigány fotográfiák a debreceni Déri Múzeumban*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem.

BÉRES ISTVÁN (2021): Fotográfia - a “közösen lakott múlt” emlékművei In Korpics, Márta – Spannraft, Marcellina (szerk.): Szakrális közösségek – kollektív emlékezet. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 53–70.

BÉRES ISTVÁN (2007): Fotózás a terepen In Kovács, É (szerk.): Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Budapest – Pécs, Néprajzi Múzeum – Pécsi Tudományegyetem BTK Kommunikációs Tanszék. 317–331.

BUCHNER-FUHS JUTTA (1997): Die Fotobefragung - eine kulturwissenschaftliche Interviewmethode? *Zeitschrift für Volkskunde* (93) II. 189–216.

DAGUERRE LOUIS JACQUES MANDÉ (1839): *An historical and descriptive account of the various Processes of the Daguerriotype and the Diorama*. American Photographic Historical Society.

- EMMISON MICHAEL – PHILIP SMITH (2000): *Researching the Visual*. Sage Publications. 21–57.
- FEJŐS ZOLTÁN (2004): Miért a fotó? In: Fejős Zoltán (szerk.). *Fotó és néprajzi muzeológia*. Tabula könyvek 6. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- HARPER DOUGLAS (1987): Life on the road. In J. Wagner (ed.): *Images of Information: Still Photography in the Social Sciences*. Beverly Hills, Sage.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2001): Népszámlálás 2001. <https://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/kotetek.html> (Letöltés dátuma: 2024.06.17.)
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2011a): Népszámlálás 2011. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (Letöltés dátuma: 2024.06.17.)
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2011b): 2011. évi népszámlálás. Területi adatok. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_16_2011.pdf (Letöltés dátuma: 2024.06.17.)
- LAKATOS MENYHÉRT (1982): *Akik élni akartak*. Magvető Kiadó, Budapest.
- SEN AMARTYA (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. *Esély* 14. évf. 6. sz. 3–22.
- SZUHAY PÉTER (1999): A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Panoráma, Budapest.
- SZTOMPKA PIOTR (2009): *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Budapest – Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- WAGNER JON (1979): *Images of Information: Still Photography in the Social Sciences*. Beverly Hills, Sage.